

"ЖИТТЯ Й ВОГОНЬ ДАВ ЛЮДЯМ ПРОМЕТЕЙ І ЗНАВ, ЩО МУКИ ЖДУТЬ ЙОГО ЗА ТЕС..."

Образ Прометея хвилював поетів і філософів усіх часів, а його тлумачення такі ж суперечливі, як і він сам та його справа.

Ще з періоду античності образ Прометея став символом розумної й доцільної моделі „і для всього космосу, і для людини як для розумної істоти. Однак стародавні тут же дуже мудро констатували і ті перешкоди, на які наштовхується ця розумна модель” [1, 203].

З античних міфів Прометей поставав як тирано- і богоборець. У інтерпретації Есхіла, Овідія, Гете античний титан є також майстром-деміургом, художником. „Прометей, – говорив Овідій, – розмочивши землю водою, виліпив з неї людину за образом богів, і тоді, як у всіх звірів голова вічно нахиляється до землі, людина може вільно піднімати свою вгору до небесного склепіння і дивитися на зорі”. Подвиг Прометея, що викрав для людей вогонь Гефеста і мудрість Афіни (за іншими джерелами, він виліпив з глини першу людську пару), символізує становлення, прогрес цивілізації у всесвітньо-історичному масштабі. Етимологія давньогрецького імені Prometheus (від індоєвропейського розмірковувати) означає „передбачаючий”, „той, що дивиться вперед”, „прозріваючий”. Вона вказує не на полум'я, що знищує все на своєму шляху, а на розум. Вогонь Прометея – це „божественна іскра”, вогонь – логос, вогонь творчий, що народжує і просвіщає [2, 337].

Образ Прометея – глибоко людський символ. З ним пов'язані важливі морально-етичні проблеми, що мали безпосереднє відношення до людини, стосувались її становища в реальному та ймовірному світі, керованому долею і волею богів, а також питань злочину й покарання, вини й обов'язку, вибору шляху в духовно-етичному просторі. Цей образ належить до кола „першогрішників” – Тантал, Сізіф, Іксіон, Тітій та ін., тому міфи про них завжди були актуальними не лише за історичною підставою й типологічністю характеру, а за власне міфологічною (семантика міфу, його функція й прагматика) і духовно-моральною основою. Міфопоетична напруженість теми про Прометея, титанізм ставлення Прометея до богів і до людей – все це відсилає саме до тієї сугестивної ситуації, коли все напружене до крайнощів, здатне викликати неочікуване, коли образ та ім'я значною мірою взаємовизначають один одного і тим самим розкривають глибину теми, кристалізують її у всій повноті і максимумі потенцій і життєбудівного змісту.

Імунітет до покарання Зевса, до мук, які завдає Прометею орел, що клеє весь час виростаючу знов печінку, такий, що титан не тільки не може, але й не хоче виходити з цієї болісної нестерпної гри, він знаходить гідний спосіб життя в стражданні.

Гесіод, як один із перших інтерпретаторів міфу („Теогонія”), трактує образ Прометея як символ боротьби з особистим захопленням влади олімпійськими богами. У нього він норавливий супротивник Зевса з хитрим, дотепним розумом, великий грішник і страдник. Письменник дорікає Прометееві за обман Зевса. Як землероб Гесіод не любить ремісників та їх покровителів, і цим також пояснюється негативне ставлення письменника до титана.

На відміну від Гесіода, Есхіл змальовує Прометея могутньою титанічною постаттю – захисником людства. „Прометей закутий” Есхіла відкривав трилогію, від двох наступних творів („Прометей розкутий”, „Прометей-вогненосець”) збереглися лише назви, окремі фрагменти та згадки про них античних авторів. Письменник, виходячи за межі міфу, поглиблює образ Прометея. Зі знаменитого монологу титана довідуємось, що він не лише дарувальник вогню, а й винахідник різних наук та ремесел. Прометей Есхіла стає символом людського прогресу взагалі, а каратель Зевс – символом незвіданих сил природи. У титанічних рисах Прометея проглядають невичерпні можливості утвердження особистості, здатної підкорити природу. Ф.Ніцше, вбачаючи в Есхіловому Прометей подвійну сутність одночасно діонісійської й аполлонійської природи, характеризує його таким афоризмом: „Все, що існує, і справедливе, й несправедливе, – і в обох видах однаково виправдане” [3, 93].

Причину покарання Прометея Зевсом різні автори вбачають в різному. Гесіод пояснює її хитрощами сина Іапета, що намагався обдурити самого Зевса. Есхіл, хоча й співчуває герою, але стверджує водночас, що з волею Всевишнього краще ніколи не сперечатись.

О.Лосєв, спеціально вивчаючи образ Прометей, вказує на цілу систему аргументації осудження титана у Платона: 1) Прометей краде премудре вміння в майстерні Гефеста; 2) завдяки цьому люди оволоділи здатністю підтримувати існування, але їм ще не вистачає вміння жити спільноту на основі права і моральних законів; 3) цим знанням володіє Зевс, а увійти в його верхній град Прометею не під силу; 4) Прометей позбавив людей дару передбачення своєї долі й дав їм забуття смерті.

Для неоплатоніків Прометей – це „насамперед розуміння, розум, але даний в своїй глибинно-космічній і навіть надкосмічній основі. Це, таким чином, тут „інтелігібельний розум”, але не лише діючий сам по собі, а ще й нисхідний для розумного оформлення космосу і для всякої розумної творчості всередині космосу, в тім числі і в людині” [1, 239].

В епоху середньовіччя Прометей надовго зникає зі сфери суспільної свідомості. Цьому сприяла типологічна близькість Прометей і Христа, бо обидва вони – богочоловіки, рятівники, вчителі, захисники людей, носії світла, мученики, і тому християнський всесильний Бог повністю заступав Прометей. У роки Відродження з’являється нове покоління Прометей, що втратили міфологічну значимість і були максимально наближені до людини. Прометей став ученим, художником, майстром-титаном з граничним антропоцентризмом, самовозвеличенням, самохваленням, з претензією на всебачення і сліпою вірою в безмежний технічний прогрес. Уперше Прометей зображений не богом, а звичайною людиною в трактаті Дж. Бокаччо „Генеалогія богів”. Він прагне передати свої знання людям. Справжнім богом, що освячує кожну людину, у Бокаччо є Геліос. Прометей, що бере вогонь у Геліоса, не підлягає покаранню. Використовуючи атрибути міфу й переосмислюючи його, Бокаччо наголошує, що Прометей сам відправляється на вершину Кавказу для поглиблення своїх знань. Орел, у трактуванні письменника, – символ високих помислів, які переслідують кожну людину, вимагають від неї багато сил у подоланні стану самотності й страждань.

У наступних інтерпретаціях образ Прометей набуває нових рис. Доля Прометей дала привід для критики Зевса, для заперечення богів („Пандора” Вольтера). У драматургії Кальдерона Прометей став символом людського прогресу, творчих сил людства, а викрадення ним вогню символізує віру в науку й майбутнє.

У новітніх тлумаченнях багатогранна діяльність і символізація образу звужується й зводиться до якогось єдиного узагальнення. У незакінченій драмі й однойменній оді Гете Прометей – втілення художньої творчості й божественно-творчої діяльності. У Гердера і Байрона страждання й стійкість Прометей уособлюють людську долю. Прометей вважається наполегливим, сміливим, усвідомлено протестуючим борцем проти володарювання Зевса і бунтівником, що несе допомогу людям, титаном, який ненавидить тиранію і бореться за правду й краще майбутнє (А. і Ф. Шлегелі, П.Шеллі – „Визволений Прометей”, Г.Мюллер). У драмі П. Шеллі вся цивілізація розглядається як результат взаємостосунків Прометей з людьми й причина його страждань. У деяких творах (епос К.Шпіттемра) Прометей – „надлюдина” в ніцшеанському значенні.

Л.Менар у своїй філософській драмі „Звільнений Прометей” трактує його як борця. Революціонера, ученого, мислителя, який силою свого розуму переважає богів, він бачить Істину, прагнучи возвеличити людство. Дж.Леопарді зображує Прометей задрісним мрійником, який приносить лише зло. М.Конопніцька у драмі „Прометей і Сізіф” наголошує на тому, що вогню Прометей не розуміють тупі й німі людські маси, що користуються ним лише для руйнівної, а не творчої мети, – саме для підпалів, незважаючи на благородство устремлінь самого Прометей.

Досліджуючи нові інтерпретації образу Прометей в європейських літературах, О.Білецький зазначає, що життя цього образу пов’язане з подіями епохи, з творчою індивідуальністю авторів. Він зауважує: „Нова європейська література (XVII-XX століть) не забула імені Прометей, зберегла в пам’яті деякі деталі його античної історії, але тільки в поодиноких випадках ішла за Есхілом, розвиваючи і збагачуючи новими мотивами революційний зміст, що об’єктивно міститься в його трагедії” [4, 166].

Через міф про Прометей М.Огарьов виражає свої погляди на долю декабристів і дворянства взагалі. Починаючи з Шеллі, захисник людей знову розуміється космологічно. Такий підхід до міфу найбільш глибоко і послідовно був здійснений О.Скрябіним і В.Івановим на початку ХХ ст. О.Скрябін зображує Прометей як стихію космічного вогню, як активну енергію Всесвіту. Водночас Прометей композитора – вкрай раціоналістичний і анархічний, його дух – торжество індивідуалізму,

доведеного до безмежжя. Саме тому О.Лосєв називає „Поєму вогню” „поємою електрики”, а скрябінського героя — „Сатаною” [5, 68].

За переконаннями О.Лосєва, у В'яч. Іванова „Прометей трактується як символ абсолютного індивідуалізму, що намагався розірвати первинну і спільну єдність речей на окремо дискретні одиничності, з яких кожна уявляє себе цілим, і тому всі ці одиничності вбивають одна одну або вдаються до самогубства. Але ця всезагальна дискретність, згідно з автором, передбачає діонісійську всеєдність, з якою вона повинна об'єднатися, щоб первісний, сліпий хаос речей перетворився в розчленований, але в той же час єдиний і закономірний космос. Дискретна дія є гріх і зло, тому що вона припускає свою протидію, в боротьбі з якою й отримає відплату. Повна істина буття наступить лише разом з повним взаємопроникненням титанічного (тобто вузькоособистого й дискретного) начала і всезагального мирного стану речей, коли вони будуть не дискретними у стосунках один з одним, але сутнісно єдиними” [5, 241-242].

В'яч. Іванов після Ф.Ніцше зробив ще один крок у розкритті змісту богоборства Прометея, створюючи справді трагічний характер людинотворця, мученика свідомості, що обдуманно приймає на себе вину й кару, щоб запалити вогонь вічного бунту й у цьому бунті повністю виснажити себе заради людини. Розглядаючи й тлумачачи образ Прометея в російського письменника, для якого міф — „символ духовних істин, зброї імагінативного пізнання надпочуттєвих сутностей” [6, 23], Я.Голосовкер приходять до цікавого висновку: „Прометей В'ячеслава Іванова — це антиєллінізм. Вина його, Прометея, впливає з прагнення титана до абсолюту. Його Прометей читав не лише Ніцше, а й Шеллінга, Гегеля, Канта. В традиції Канта — Шеллінга — Гегеля формує В'ячеслав Іванов вину Прометея як зведення досконалої дії зі спокійного справжнього буття в бування” [7, 112]. На думку філософа, російський письменник „ідеєю спокути кидається в містеріальну сферу есхатології замість того, щоб зробити останній висновок: або нічим іншим не може завершитися міф про богоборство як дерзання стати не лише вище богів, але й вище Мойр, тобто самих законів природи, щоб виправити й перетворити не тільки бування як форму культури, а й саме буття як константну форму природи й перейти в абсолютний атеїзм, проголосивши можливість здійснення безсмертя засобами науки” [7, 112-113].

В українській літературі була своя традиція сприйняття й переосмислення античного образу. В „Енеїді” І.Котляревського „висока місія” Прометея — викрадення вогню для людей у Зевса — передана, як вимагав бурлескно-трагедійний жанр, у „зниженому стилі”: „На люльку він огонь украв”. Після І.Котляревського в українській літературі образ Прометея використав М.Костомаров, прекрасний знавець шедеврів античності, класичної світової літератури. У спогадах Н.Білозерської, секретарки письменника, зазначено: „Нерідко від міфології М[икола] Ів[анович] безпосередньо переходив до поезії. Пам'ятаю, одного разу, з приводу Прометея, він пригадав „Кавказ” Шевченка і продекламував його напам'ять від першої строфи до останньої” [8, 625].

У поезії „Давнина” письменник розповідає про витівки безкарних богів, що призводили рід людський до пролиття рік сліз і крові задля втіхи. Прометея М.Костомаров протиставляє „лежня безсмертним”, у нього він постає як протестант, борець проти богів взагалі, проти насильства фізичного й духовного:

Як же задума який Прометей
Розуму світлом прогнати темноту —
Зцапають зразу боги молодця
Та й оддадуть на поталу шулікам [9, 110].

Поет вболіває, що немає нового Прометея, який би виступив проти Юпітера, який „як хоче гуля”, „дош золотий розсипає дівчатам”, проти сліпого схиляння народу перед царем.

Основний символічний пафос твору М.Костомарова акцентований у словах поета: „А Прометей нового немає...” Говорячи про „давнину”, письменник ставить проблеми, співзвучні з сучасністю. Актуальні колізії автор втілює у звичних, традиційно культури освячених образах Юпітера, Прометея. Ім'я Прометея трактується як знак носія світла й розуму, вищого морального й розумового вдосконалення.

Слід відзначити, що мотив Костомарового Прометея має своє оригінальне продовження й розвиток у поезії поета-молодомузівця П.Карманського „Кривавий плач України несеться”:

Й нема між нами свого Прометея,
Який зігрів би мертвяків до бою:
Лягла в могилах народна ідея,
А люд упився смутком і журою [10, 77].

Надзвичайно сміливу й новаторську трансформацію образу Прометея бачимо у творчості Т.Шевченка. Письменник у поемі „Кавказ” в образі Прометея показав незламність народу-визволителя, міфічний титан уособлює узагальнений образ кожного поневоленого народу, його безсмертя, неминуче торжество правди й свободи. Як справедливо вказує О.Лосев, Т.Шевченко „вже прямо розуміє Прометея як політичний символ непереможної могутності завойованих і пригноблених народів” [1, 238].

Постать титана Прометея, на думку М.Зерова, є центральною в шевченківському „Кавказі”, політичний протестантизм цього образу набуває принципової глибини від романтичної антитези природи і культури, вільного життя кавказьких народів і принципів нібито цивілізованого суспільства, що несе російський імперіалізм з його сильною державною організацією, муштрованою армією Миколи I [11, 169].

П.Филипович, аналізуючи поезію Т.Шевченка, приходять до висновку: „На тлі цілого твору „увертюра” з Прометеем, насичена міцною інструментовкою („р” і „г”, „к”, „х”), набуває особливої сили і становить єдиний в українській літературі приклад, коли ідейну спрямованість Прометеевого міфу подано не абстрактно, а втілено в рівноцінний мистецький образ” [12, 114]. Образ Прометея в Шевченковому творі, наголошує дослідник, – „найсильніше втілення цього світового образу в українській поезії” [12, 116].

Якщо образи Прометея у попередників Т.Шевченка у світовій літературі більш чи менш відзначаються абстрактністю, то в українського письменника символіка античного міфу розкривається на конкретному матеріалі і незаперечному історичному факті.

І.Франко, неодноразово звертаючись до цього, образу, ототожнює творче служіння народів з правдивою іскрою Прометея. Ще учнем гімназії 1874 р. він переклав вірш „Прометей” Гете. У листі до В.Давидяка від 27 травня 1874 р. він писав, що має намір створити велику драматичну трилогію на основі міфу про Прометея [13, 11]. На початку 80-х років XIX ст. І.Франко переклав уривок з поеми Шеллі „Звільнений Прометей”.

З мріями про майбутнє свого народу, про ідеал людини пов’язує Прометея Б.Грінченко: „...я дуже жалкую, що живу в такий час, коли мою богиню й мого бога можна стрінати тільки у Гомера. Щасливі були греки, маючи таких чудових богів. Мені, як я читаю „Іліаду”, завсігди здається, що греки в своїй міфології, в своїх богах образно виразили той ідеал, котрого кожен хотів би досягти, але ж котрого ніхто ніколи не досягав і не досягне. О, як я любив ці міфи!

Жорстокий Зевс! Жорстокий Прометей каратель. Ти боїшся дати безсмертя людям, боїшся, бо сам звик світом верховодити і страхаєшся за свій Олімп високий! О, бійся! Прийде колись час – і справдиться, зістотиться діло, Прометеем початеє! Він, безсмертний теж, як і ти, Кроніоне, ти, котрий своєю силою величаєшся, престол Олімпійський у батька однявши! Бережися же!

О, коли ж цей час буде, коли нарешті Прометей свої кайдани розіб’є і вб’є хижого птаха, що серце йому розбиває, уб’є – і, гордий і могутній, поведе нас до безсмертя?! Коли?! Не знаю! Але моє серце каже мені, що буде цей час, буде!” [14]

Звертаючись до образу Прометея у брошурі-оповіданні про „Задрих богів” з метою „вияснити вартість вільної думки і віри в поступ”, даючи науково-популярне тлумачення образу Прометея, пов’язуючи етимологію імені титана з провидцем і вогнем, аналізуючи обробки цього міфу в світовій літературі, М.Драгоманов узагальнює: „Ім’я Прометея стало для просвічених людей іменем усього поступового: сміливої думки, доброго серця, твердості духу та безстрашності. А ім’я Зевса стало ознакою всього противного поступові, всього, що держало і держить людей в неволі. Людям мило славити Прометея і проклинати Зевса... Ось чому й досі писателі усіх просвічених народів залюбки розказують по-своєму оповідання про Прометея” [15, 197-198].

Леся Українка, продовжуючи кращі традиції своїх попередників, шукаючи, як і її сучасники, відповіді на пекучі питання того часу, виявляла гострий інтерес до цього вічного образу. Про це свідчать листи поетеси до матері від 8.VII.1889 р. [16, 10, 30], від 17.II.1898 р. [16, 11, 18]. Для Лесі Українки Прометей – уособлення боротьби за „вищу красу”, „вищу

величність”, втілення непереможності сили людського духу. Трагічна особиста доля, очевидно, спонукала письменницю звернутися до цього образу.

Дослідники зазначали, що Леся Українка не дала самостійної обробки цього міфу, але символ Прометея, як ніякий інший образ, використовувався у її творчості, дедалі більше ускладнюючись, збагачуючись новими й новими відтінками, нюансами. Як доказ правильності теоретичних розмірковувань про стародавні утопії позитивних і негативних планів (стаття „Утопія в белетристиці”) служить письменниці „оригінальне трактування теми про непослух у міфі про Прометея, де якраз новітнє справжнє життя людське, навіть з усіма його злиднями та горем, виставляється раєм супроти того, яке було перед проступком Прометея” [16, 6, 163]. Письменниця в цьому міфі побачила ту одвічну „космічну могутність” людини, відчуття трагічності, „Прометеїв вогонь”, у реалізації якого беруть участь усі космічні чинники. Вперше цей образ використано в поезії „Сон” (1892), присвяченій О.Судовшиковій. З образом „прикованого Титана страшного” поетеса поєднує образ „височенного органа світового”, звук якого приведе до падіння всесвітніх оков.

Як і Ф.Ніцше, Леся Українка гостро відчуває діонісійську основу мистецтва, а тому світовий орган набуває породжуючої сили, як сама музика, що створює титана й звільняє його від кайданів. Гук органа, який принесе визволення, повинен видобути хтось відважний і сміливий. Цю місію бере на себе ліричний герой. Незважаючи на те, що життя сміливця „так миттю згасне, як блискавка”, що ніхто не дізнається про його подвиг, не буде відоме його ім'я і його жертва, ліричний герой здійснює вибір:

Ні, гук страшний я видобути мушу!
Хай я загину, та хай сяє мило
Над людьми сонцем правда і надія! [16, 1, 76-77]

Через алегоричні образи, міфічний образ Титана-Прометея Леся Українка передає настрої, прагнення своїх однодумців, які усвідомлювали необхідність великих зусиль, труднощів, щоб дійти до бажаної мети – ствердження „світової правди”, нового життя.

У поезії „Товаришці на спомин” накреслено образ Прометея, щоб висловити глибоку суперечливість трагічного типу світовідчуття сучасної поетеси особистості. Антитетичні вирази, що стосуються характеристики сучасників, свідчать про те, що для Лесі Українки значними стають дві іпостасі Прометея: титана і творця. Тут міф цінний для поетеси не стільки сам по собі, скільки як привід, що викликає до життя ті чи інші думки й почуття:

Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллахи, парії, щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас.

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі [16, 1, 130-131].

Пластичної виразності образ Прометея отримує завдяки деталізації дій його нащадків („Fiat pox”):

А сміливий нащадок Прометея
Знаходив смутну долю свого предка:
Вигнання, муки, нерозривні пута,
Дочасну смерть у дикій самотині... [16, 1, 142].

Подальше звертання до „нащадків Прометея” витримано в дусі антитетичних наближень до сучасності, що, „зменшуючи попередню пластичну виразність, збільшують ідейну спрямованість поезії та її емоційне напруження” [12, 111]:

Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді, –
Бридкі гадюки в серце уп'ялись.
Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
Що здалека сіяє сніжним чолом,
Про в'язня звістку людям даючи!

Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
Не чуто брязкоту кайданів, ні стогнання,
Ні непокірних слів... [16, 1, 142]

Лесин образ Прометея символізує непорушні духовні начала, глибоко нерозв'язаний конфлікт. Іменем Прометея, його прикладом Леся Українка зміцнювала стражденний дух Іфігенії в далекому краю („Іфігенія в Тавриді”), всупереч міфу вона називає свою Ніобею дочкою Прометея („Ніобея”). Саме тому поведінка героя-титана для її персонажів є критерієм морально-етичного вибору ними свого життєвого шляху („В катакомбах”).

Для Раба Неофіта єдиний бог – титан Прометей, „що не творив своїх людей рабами”, він усвідомлює себе продовжувачем подвигу Прометея і прагне винести правду – світло, прометеївський вогонь на противагу Єпископові, який уособлює інший бік амбівалентності міфологеми печери (катакомб) – хаос, пітьму.

У поезії „Завжди терновий вінець” Леся Українка синтезує античну й християнську міфологічні системи. У вільній душою людині, яка свідомо йде на муки заради „вищої краси”, вищої величності, поєднуються риси Христа і Прометея. Якщо Христос вгадується лише у використанні образу Голгофи, символу-атрибута цього героя „тернового вінця”, то образ Прометея деталізується: „Крик Прометея лунає безліч віків скрізь по світі, він заглушає собою потужні громи олімпійські. Тисячі тронів упало і людських, і божих, але Титанова круча стоїть, наче вічна твердиня духа того, що, немов ураган, без упину іскорку, вхоплену з неба, в могутній вогонь роздирає” [16, 1, 388]. Домінантну роль відіграє у поезії мотив самотворчості як основи життя, що є модифікацією теорії Платона про діючу перспективу, закладену в міфах. Міф про Прометея стає у поетеси універсальним інструментом подолання „розриву часів”, „машиною для знищення часу”, як визначив міф К.Леві-Стросс. Імені Прометея гідний лише той, хто „в серці іскру небесну ховає, рід свій веде з Прометея і предківський спадок шанує”, „знаючи добре ціну і музиці, й музикам, і струнам, щирого злата пісень не продасть за злотисту арфу” [16, 1, 388].

Цей мотив письменниця розробляє в трагічному аспекті у драмі „Оргія”, де золота арфа постає еллінською лірою як втілення не лише грецького мистецтва, а й самої Греції. Як справедливо зазначає А.Войтюк, „офіційно-традиційний образ Христа, як царя небесного, змальовується в критичному плані лише в тих творах поетеси, де йому протистоять позитивні герої-прометеїсти – Раб Неофіт („В катакомбах”), Руфін, який перебуває в опозиції не лише до цезарського Риму, а й щодо Христової небесної монархії („Руфін і Прісцілла”). У тих творах, де Христові-людині („сину людському”) протистоять негативні персонажі – Хуса („Йоганна, жінка Хусова”), Юда („На полі крові”), Месія виступає як позитивний персонаж, як провозвісник загальнолюдського ідеалу духовної свободи. Тут він нічим не відрізняється від образу Прометея-гуманіста” [17, 24]. Тому не випадково письменниця використовує поруч символи-атрибути цих героїв: „терновий вінець” і „орел-хижак”, „кат-орел”, „деспот-громовержець”, „Голгофа”, „Кавказька круча”, протиставляючи їм „царську корону” і „хід триумфальний”.

У російській літературі межі століть мотив прометеїзму у зв'язку з християнською символікою по-своєму трактується у повісті М.Горького „Мати”, в поезії О.Блока „Когда в листве сырой и ржавой”, творах В'яч. Іванова.

Складний погляд на людську сутність, виявлення властивих їй суперечностей характерний для образу Лицаря з фантастичної драми „Осінь казка”. Він протиставляє покарання його королем покаранню страдника, великого Прометея, в'язниці якого, на відміну від темниці Лицаря, була „гучна, простора, осяйна”, склепіння в ній – „весь намет небесний, а стіни – гори, діл – широке море” [16, 3, 184]. Але своїми діями, поведінкою Лицар не витримує цього порівняння. На відміну від Прометея Лицар зраджує своєму бунтівництву, собі самому й своїй коханій, втома, розпач перемагають. Лицар, Хілон, Федон, як і бунтар-терорист Брут, виступають узагальнюючим символом псевдо-Прометея. Руфін говорить:

Так, так... спокійно може спати цезар,
бо забагато вже було тих Брутів,
щоб вірити в їх силу... Кожен Брут
новому цезарю дорогу простав,
та ще й не ліпшому [16, 4, 132].

Міф про Прометея і його брата Епіметея вкладені драматургом в уста Кассандри („Кассандра”), щоб виявити ставлення пророчиці до Гелени, яку вона, коригуючи античну міфологію, називає дочкою Епіметея. У цьому творі доля Кассандри асоціюється з долею Прометея, вона терпить муки від свого пророчого дару, Прометей – за те, що дав людям життя і вогонь.

Герої-провидці караються за своє пророцтво, але гідно зносять ці випробування.

Не випадково Леся Українка у драмі „Кассандра” псевдопророка називає ім'ям винуватиці війни – Геленом. Вони обоє почувають себе благополучно, незважаючи на зло, вчинене ними людям і своїй батьківщині, а справжній пророк, що прагне врятувати Трою, приречений на загибель.

Безсмертний образ Прометея поетеса ставить в один ряд з образами Лаокоона, Антігони, Електри, Персея, що символізують красу, творчість, богоборство, страдництво за правду, справедливість.

Антей („Оргія”), дорікаючи своєму товаришеві, скульптору Федону, за зраду своєму мистецтву, батьківщині, стверджує:

Ти не продався – гірше! Ти віддався
У руки ворогу, як мертва глина,
З якої кожен виліпить, що хоче.
Та хто ж тобі натхне вогонь живий,
коли з творця ти творивом зробився?
Іди служи своєму Меценату,
забудь краси великі заповіді,
забудь нескортий образ Прометея,
борця проти богів, забудь і муки
Лаокоона, страдника за правду,
не згадуй героїні Антігони,
ні месниці Електри. Викинь з думки
Елладу, що, мов Андромеда скута,
покинута потворі на поталу,
з нудьгою жде Персея-оборонця [16, 6, 191]

Прометейзм, одержимість героїв Лесі Українки – традиція, що йде від героїв античної трагедії, самовідданих, вірних своїм принципам, проте „типологія цих образів лише на рівні ідеалів” [18, 118]. Герої Софокла, Еврипіда гинуть у боротьбі, бо їх доля залежить від долі богів. Трагізм античних героїв не стільки в їхній смерті, скільки в їх нескореності богам. Цю особливість тонко підмітив А.Боннар, вказавши, що більшість трагедій Софокла закінчується саме такою нерішучістю думки, що вагається між жахом і надією [19, 15]. Для Лесиних героїв немає „нерішучості думки”, вони не зупиняються ні перед якими труднощами для здійснення і втілення своїх ідеалів. Поетеса прославляє людину-творця, її переконання, думки, дію і слово, зміцнює прагнення людини перевершити себе в якомусь сміливому вчинку, знайти нове мірило своїй величчю, всупереч перепонам, труднощам, які вона зустрічає у світі й суспільстві.

Засоби психологізму стають головними у змалюванні характерів персонажів Лесі Українки. Психологізм у творах письменниці особливого роду. Леся Українка прагне показати не стільки окремо взяті індивідуальності, скільки вловити певну якість, яка, переходячи з віку у вік, зумовлює ту чи іншу психологічну структуру особистості.

Письменниця, як і багато її сучасників, творить активного героя, що бере участь в епосі змін „світів основи”, який живе під знаком „співрозп'яття”, „співрозпинання” (О.Блок). Адже активність – це якість глибоко духовна, яка виявляється в людині в найбільш драматичних і трагічних обставинах. Герої поетеси відчувають біль, що не минає, гинуть за долю рідної землі, за свої переконання (Міріам, Кассандра, Орфей, Антей), прагнуть до свідомого вибору шляху, безкомпромісно шукають правду й відстоюють її (Раб Неофіт, Кассандра, Руфін і Прісцилла, Мартіан). Усі вони – прометеїсти, віддані часам на розтерзання. Містерія своєї епохи змалювана у творчості Лесі Українки традиційними засобами архетипного художнього мислення. Лесина концепція героя часу, втілена в багатьох образах античності та інших міфологічних систем, освітлена титанізмом Прометея, виявилась близькою до розуміння життєвої активності особистості. Її герої діють у соціальних умовах трагічного роду, їх характер та ідеали реалізуються в різних жанрах поезії і драматургії.

Як і Мавка, образ Прометея полонив Лесю Українку на все життя [20, 395]. У лейтмотивному образі Прометея синтезується чоловіче і жіноче начала, діалектика світла й вогню, загадка про свободу і безсмертя. І синтез відбувається так, що жіноче не просвічує, втілює не власне жіноче, а титанічне. Леся Українка в інтерпретації цього образу розвиває традицію не лише від романтизму, а значно глибше, намагаючись поєднати різні стадії розвитку світової культури: античність, середньовіччя, відродження, просвітительство, сучасність. У результаті цього синтезу і виникає неоміфологічний текст, пов'язаний з епохою автора і з його творчою індивідуальністю.

У В.Самійленка символічний образ Прометея звучить в устах „возсоединенного галічаніна” („Возсоединенний галічанін”), представника москвофілів у Галичині, які орієнтуються на російське самодержавство. Прометейми названі всі учені „матінки – російської імперії”. Поетична промова О.Наумовича у „Слов'янському благодетельному комітеті”, що лягла в основу твору, послужила письменникові засобом сатиричного викриття „слуги всеруської ідеї”.

Різних символічних звучань набуває образ Прометея у поетів-молодомузівців. Традиційне значення образу титана, його величі підкреслюється Б.Лепким у поезії „Світів бездонні океани”:

Від Прометея до Нірвани –
Які великі ви, титани! [10, 149].

Автор використовує міфологічні образи для символізації суб'єктивних особистих переживань – від протиставлення „який нужденний я атом” у порівнянні з титанами до усвідомлення:

Усе в моїй душі міститься.
Який, який великий я!.. [10, 419].

Символіка образу Прометея підкреслює світовідчуття самотнього героя молодомузівців, його внутрішній психологічний стан, втечу у світ візій. М.Яцків у творі „Анестезія й прочуття. Із записок невідомого” писав: „Такий духовний занепад бував у мене все перед візіями, з яких черпаю їдкий і дивний чар мого життя. Триваю лиш для тих огненних хвиль і переходжу для них прометейські муки нудьги і понурих почувань... Чим іншим жити самітникові?.. Хто пізнав світ, той перестане ним займатися, а має ще жити, то шукає в собі нового світу”.

Прометей П.Карманського вміщує концентроване вираження проблемних ситуацій епохи, глобальних перспектив поступового розвитку людини до досконалості. Доля рідного народу в уяві письменника постає через метафоричне поєднання християнського мотиву розп'яття з образом Прометея, прикованого на Кавказі:

Ми свого брата розп'яли,
Як на Кавказі Прометея [10, 151].

У поезії „Палення рос” Прометей постає, з одного боку, як пряме ототожнення з вогнем, що знищує все на своєму шляху. Це „всевладний демон”, „грізна потопа вогнева”, у своїй могутності він порівнюється з Антеєм. З таким же символічним наповненням створений образ Прометея і В.Пачовським. Як і в поезії П.Карманського, у творі В.Пачовського „А я прокляв би Прометея” міфічний образ ототожнюється з вогнем, „сонцем-пеклом”, „проклятим сонцем”, що спалює все. Прометей-вогень уособлює зло, він утримує в собі диявольське, тому ліричний герой і шле йому прокляття, винісши свій категоричний висновок у заголовок твору. П.Карманський розуміння диявольського в образі Прометея наповнює глибшим філософським змістом для позначення сили, що „в безпощадному знищенню рівняє шлях життям людей” [10, 158].

Набуваючи нових символічних відтінків, образ Прометея поєднується з ідеалом оновлення життя, творення нової особистості. Головна думка його поезії „Я вірю: прийде час...” полягає в тому, що „прометейський змаг усе життя оновить, розпалить в нас огонь, що в грудях нам потух” [10, 197].

Українські письменники ХХ ст. (П.Тичина, А.Малишко, В.Сосюра, М.Руденко та ін.), продовжуючи традицію трактування образу Прометея, наповнювали і збагачували його новими смисловими функціями, насичували рефлексіями та пристрастю національного та загальнолюдського масштабів.

Література

1. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство. – 1995. – 320 с.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1992. – Т.2. – 719 с.
3. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки // Соч.: В. 2т. – М.: Прогресс, 1990. – Т.1. – 395 с.
4. Білецький О.І. Зібр. праць: У 5 т. – К.: Наукова думка, 1966.– Т.5.– 655 с.
5. А.Ф. Лосев и культура XX века. Лосевские чтения. – М.: Наука, 1991. – 221 с.
6. Иванов Вяч. Прометей. Предисловие. – Пг., 1919.
7. Голосовкер Я. Логика мифа. – М.: Наука, 1987. – 218 с.
8. Белозерская Н.А. Николай Иванович Костомаров в 1857-1875 гг. // Русская старина. – 1886. – № 4-6. – С. 618-632.
9. Костомаров М. Твори в 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – 538 с.
10. Розсипані перли. Поети „Молодої Музи”. – К.: Дніпро, 1991. – 710 с.
11. Зеров М. Шевченкова творчість. „Три літа”// Твори: В 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – 601 с.
12. Филипович П. Образ Прометея у творах Лесі Українки // Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – 270 с.
13. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка. – 1986 – Т.48. – 768 с.
14. Грінченко Б. Книжка для отметок и замечаний каждого дня года. 8 березня 1887 р. – ЦНБ. – В/р ф. 1. – № 31007.
15. Драгоманов М. Заздрі боги // Червоний шлях. – 1923. – № 4-5. – С. 197-198.
16. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1975-1979.
17. Войтюк А. Корифеї рідного слова. – Дрогобич, 1991. – 65 с.
18. Надъярных Н.С. Типологические особенности реализма. – М.: Наука, 1972. – 372 с.
19. Боннар А. Греческая цивилизация. – М.: Искусство, 1992.– Т.2.– 334 с.
20. Зеров М. Леся Українка // Твори: В 2т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – 601 с.

